

НАУКА НЕ ЙДЕ ДО БУКА

Мотря та хазяйка її, «довгоп'ята баба», ще з вечора, перед тим безталанним днем, усе чогось кволіли та жалілися на проклятуший мороз, що як у забій забив — день у день... Вони сиділи на печі — й то померзли. Бабина онука, дівчина, знай снувала з хати у сіни, а з сіней у хату та напускала холоду. Видко було, що її обхопила якась нетерплячка.

— Чого ти, дочко, рипаєшся дверима? — спитала її баба.

Замість одмови дівчина, може й недослухавшись, защебетала:

— Уже наші дівчата улицю збирають!.. Такі дурні... який холод, а вони співають, аж вулиця розлягається... Як у них і роти не позамерзають?

— Та то вони, видно, на досвітки йдуть, — обізвалася Мотря з печі.

— Ні, таки на улицю. Сьогодні й мені Пріська казала, щоб і я вийшла...

— Усе тепер пішло не по-людській! — зітхнувши, од-казала Мотря. — Яка тепер, серед зими, улиця? То по літові та по теплові...

— Та й я, тітко, казала Прісьці!.. Сміється, дурна, та одно плеще: виходь та й виходь!.. Сьогодні до їх байрацькі хлопці прийдуть, і Ковалів Василь приїде... А той Василь Коваленко, каже, такий гарний, що й по всьому світу пошукати... як картина.

— То це, мабуть, вони йдуть назустріч? — каже баба. — Сказано: молоді... їм що? Аби погуляти та поспівати.

— Та й хлопці, чутно, співають, — цокоче дівчина. — Та таких гарних пісень! Наші хлопці таких і не вміють, — мабуть, то байрачани...

Вона полізла з рогацем у піч, засунула горщик, обгорнула жаром, накрила покришкою.

— Піду надвір та послухаю, поки куліш закипить! — сказала та й шморгнула з хати. Мотря з бабою тільки переглянулись...

Перегода трохи, дівчина знову ускочила в хату, затупала голими ногами, червоними, як у гусака, закукала у руки.

— Оце... який холод, нехай йому гаспид! Мороз прямо що з очима!.. Ху, ху!.. (хукала у руки). А хлопці такої гарної співають; а дівчата й собі... Якби не так холодно та не вечеря, то майнула б аж туди!

— Босоніж?.. — озивається Мотря не то з докором, не то з радою.

— Ні, взулася б...

— Так тобі вечері шкода втеряти? — сміється баба. — Ото дівка!

— Ні, не вечері шкода — тільки хто ж її варитиме?.. Та я таки й не хочу...

— Як старець копійки, — шуткує баба.

— Ні, не хочу! Бо там десь чутно й бійку — тільки: гуп та гуп!.. Може, то наші парубки з байрацькими завелися, щоб на чужу улицю не ходили?..

— То, видно, кріпаки попилися та не помиряться!.. — угадує баба.

Мотря важко зітхнула... «Попилися?.. — подумала. — Хто ж їх попоїв, як не він?..» Серце в неї защеміло. Цілий вечір була вона смутна: ні цокотання веселої дів чини, ні бабині жарти не розважали її.

— Чогось мені на душі так погано, коло серця щось в'ється так... — жаліється бабі. І зарані лягла спати.

Не спиться їй. То думки, то кашель не дають заснути. Оце зведе очі, заплющить — і розкриє: їй верзеться п'яне грище. Перевернеться вона на другий бік, уткне ниць у подушку своє лице, — кашель підступить під горло, лоскоче, душить... Вона підніметься, сяде, кашляє, схопивши голову в руки... Сидить... Кашель трохи утих, одійшов... Думає вона: де та смерть забарилася? де вона ходить?.. Та з смерті перенесе її думка на його, на сина... та знову на смерть... Насилу перед світом заснула. Удосвіта не вставала.

Ранком долітали до їх хати нестямні крики та гуки... То окликалася московська розправа.

— Господи! що тільки робиться на вигоні! — вскочивши в хату, замість привіту, прокричала сусіда. — Москалі стали кружком, обступили кріпаків — та кожного беруть та й б'ють... Ті кричать, просять, молять... А народу збіглося на ту бійку дивитися... то й землі важко! А справник, чи якийсь там старший, як крикне на людей: «Што ви стоїте, сякі-такі?.. вон отсюда!» Так усі й полинули, — хто куди попав... Хто прямо шляхом, хто через городи, аж тини тріщать, а вони городами та снігами так і чешуть... Сказано: страх такий, що господи!..

— А мого там не бачили? — несміливо, боязко запитала Мотря.

— Бачила й вашого. Бігав там та людей збирав: думка була рятувати...

— П'яний? — перебила баба.

— Бог його знає — чи п'яний, чи ні. Бачила тільки, що до кожного приставав: не даймо! заборонімо! Так його москалі як запопали...

— Та й... де його діли?.. — з ляком скрикнула Мотря.

— Не знаю, не бачила. Казали люди, що і його, либонь, бито... Та так, кажуть, немилосердно, що аж кров цівкою...

Вид Мотрин, і без того хмурий, ще дужче потемнів... Схилила вона сумно голову; потекли гіркі сльози з жовтих, мутних очей, потекли по щоках, по глибоких рівчаках, що літа та недоля попроорювали по сухому виду...

Баба ще довго розпитувала сусіду; сусіда ще довго розказувала. Мотря вже не чула нічого того. Серце у неї шеміло, боліло; голова як отуманена; за сльозами вона нічого не бачила. «Бито... прилюдно, принародно бито... — думала вона, заливаючись сльозами. — До горя, до нужди, до мого безголов'я ще й сорому прибуло... поговору!.. А скільки ще прийдеться перетерпіти таємних смішок та шуточок!.. Там у чорну вкинули, кажуть, чоловіка убив... Хоч і не він, — та вже коли так, то він! Голову ограбив, писаря... Він!.. І людей перепойв, на лихе підбив... Він!.. І все він, усе він!.. А тепер його, як якого, — прости господи, — душогуба, прилюдно нівечили... били... А воно ж: його тіло — моє тіло! Його б'ють — мені боляче... Та то ж, кажуть, до живого тіла, до крові... Господи! уже як на кого узляться люди, то до краю вже дойдять, до кінця догризуть! Що де не зробиться, чого де не видеруть, — усе він, п'яниця, розбишака!.. Та вже коли б хотіли помститися, коли він заслужив того, — то хоч би не прилюдно, не принародно!.. А то ж — кожне бачило, кожне чуло... Пани... а душі людської, серця в них немає! Їм, коли простий чоловік, то все одно, що товарюка... Лупи, бий його прямо рублем... не

зігнеться!.. Боже! Боже! де ж твоя правда святая?..

Вона була тепер сердита на всіх людей, на увесь мир, на увесь світ — на панство, що її сина побило... Хто їм дав право її дитину безчестити?.. На москалів, що так немилосердно, по-катівській били; на людей, що не тільки не оступалися, не обороняли, а дивилися на те та сміялися... У кожній людині вона бачила тепер свого кривого ворога. У цокотанні сусіди вона чула гіркий глум над її материнським жалем, над її бідною головою; самий голос бабин, старий та покійний, здавався їй і потайними жартами над нею самою... «Чужі... чужі... Що їм?.. у них болить?.. їм шкода?!» — думала вона, обливаючись гіркими слізьми, що так і плили, так і лилися одна за другою. І кляла вона свою долю; проклинала людей, проклинала свою кохану дитину — свого сина, котрого так жалкувала... То був болісний лемент душі, глибока ураза серця — нікому не відомі, окрім матері... Тільки одна мати уміє разом кохати свою дитину й ненавидіти, жалкувати й проклинати; бажати бачити, чути — й не дивитися, не слухати.

На другий день прокинувся Чіпка, як уже сонце підбилося. Окликнув Лушню. Лушні вже не було. Діждавши, поки Чіпка заснув, він тихенько зліз з печі, вийшов з хати та й потяг прямісінько у Крутий Яр.

— А що Чіпка? як? — стріли його товариші.

— Нічого... живий! Усе гаразд... Глядіть тільки: ні слова, де були. Сказав — у чорній сиділи...

І давай розказувати, як його Чіпка трохи не вбив, як він вибрехався; розказав і про останню розмову з Чіпкою; радив пристати... Пацюк одразу згодився, Матня упирився.

— Стань у службу, — казав він, — ніколи й чарки горілки випити...

Одначе Лушня та Пацюк укландали й його пристати на Чіпчину раду. Оже він згодився найнятися не в кого з хазяїв, а де-небудь у жида на винниці або у броварі. Так і зробили. Той день перегуляли, а на другий усі три пішли на Побиванку до жида, стали на винниці.

Чіпка підождав, поки геть підбилося сонечко, одягся у свитину й пішов до баби, де жила мати. Надворі зустрів він бабу.

— Добридень, бабо!

— Добридень.

— Що мати — у вас?

— У мене... А що?

— Та нічого. Я до матері, коли можна.

— Іди. — «Чого це він?..» — подумала баба, і страшно їй стало. Вона мерщій у хату.

— Мотре! Мотре!

— Чого?

— Син іде...

Мотря не одказала ні слова — тільки затрусилася... То морозом її осипає, — вона біліє, то у жар укине...

— Чого він іде? — за Мотрю спитала дівка.

— Не знаю, — одказала баба...

А тут і Чіпка в хату.

— Добре здоров'я вам, бабо, й вам, мамо! — — Здоров був, Чіпка, — одказує баба.

— Спасибі вам, бабо, за вашу ласку, — дякує Чіпка, кланяючись.

Мотря одвернулася; сльози заслали їй очі... Усі мовчали. Чіпці ніяково стало... Зом'яв він у руках свою шапку і несміливо промовив:

— Я до вас, мамо...

Мотря не озивалася. Чіпка собі замовк. У хаті зробилося важко, мов стеля нагнітила...

— Чого ти до мене прийшов? — нешвидко вже вимовила Мотря, усе-таки не глядя на Чіпку.

— Прийшов я, мамо... перепросити вас... Дурний я тоді був, п'яний... зневажив вас... зобидив кріпко... За те мене бог покарав... Простіть мене! не гнівайтесь уже на мене!..

Не видержала Мотря. Сльози бризнули з переповнених очей і, як горох, котилися по виду, падали на долівку... У душі разом заговорила і одрада, і жаль, і докора... Їй любо, одрадко було, що син покоровився, що він побачив, якого лиха наробив собі через свою дурну голову та ледачу волю, що він повинуватнв себе перед нею, перед матір'ю, котру образив так... І разом вставала перед нею чорною хмарою синова зневага, давила, як обценьками, материне серце, прохалася вилитись хоч у гірких докорах... Мотря, умиваючись сльозами, стала ганьбити сина.

— Тепер, бач, і до матері?! тепер і до неї, як нікому пожаліти?.. А як тоді, — так мати сяка й така!.. Чи тобі не соромно? чи тобі не гріх?.. мене на старість пустив по чужих людях тинятись... шматок хліба од чужих людей приймати... таке про тебе слухати?.. Що ж мати, — ворог твій?.. Мати як мати!.. Вона б своєї пучки врізала та дала своїй дитині, щоб йому було краще! А ти зараз — угору; зараз — сяка та така!.. А тепер, бач, як поповчили, так і матері стало треба?.. Зараз до неї? Що — добра московська наука?.. добра?! Тепереньки й покора де взялася... А тоді... мати слово скаже, — а ти десятеро... мати заплаче, — а ти у бучу!.. А я тобі скажу, сину: коли б у матері була така сила, щоб тебе провчити, як чужі провчили, то не скакав би ти, як зінське щеня, угору — не дорікав би гіркими словами стару матір, що над тобою довгих нічок недосипляла, од свого рота одривала та тобі давала!.. не ображав би ти її серця так!..

— Не згадуйте вже того, мамо!.. Простіть... забудьте! То було давно, колись... Що ж п'яний чоловік?.. П'яний — дурний... Самі знаєте: не поставить свічки, а звалить!..

Мотря замовкла, втирала рукавом сльози... Баба й собі додала ганьби та докори таким лихим вчинкам. Чіпка стояв, повісивши голову, коло порога... Мотря глянула на його — і разом перевернула своє серце на великий жаль.

— Мабуть, тебе, сину, там так понівечили, що й кістки цілої не оставили?.. — сказала вона, з жалем дивлячись на його блідий болізниий вид. — Дивись, як на виду спав... поблід, позеленів!..

— Спиная, мов печена, болить, — жалівся Чіпка. — Скажсно били!..

— Бодай їх лиха та нещаслива година побила, як вони так знушаються над людьми!..

— Чули ми, Чіпка, — умішалася баба, — чули, аж сюди до нас крики доходили... Так, немов мерці з домовини, тільки: — о-о-ох!.. о-о-ох!.. — стогнали...

— Вони, мабуть, тебе до живого побили? — знову питає Мотря.

— Та є всього...

Мотря скривилася, мовчала.

— Чи ти ж хоч сорочку перемінив, чи, мабуть, у тебе й сорочки катмає? — трохи згодом питає.

— Ні, є... та не переміняв.

— Чому ж ти не скинув?.. Воно ж попристає, поприсихає, поздираєш — ятритиметься... гірше буде!

— Присхне!

— О, бодай тебе! — усміхнулася баба. — Присхне! Сідай, чого ти стоїш?

Чіпка сів поруч з матір'ю. Мотря дивилася на його та трохи не плакала. Дівчина, бабина онука, стоячи коло печі спиною до вогню, сумно поглядала то на сина, то на матір, то на свою бабу й кусала ніготь другого пальця на лівій руці...

— Де ж ми, сину, житимемо? — геть уже по розмові запитує Мотря.

— Доживайте вже, мамо, зими у баби: я заплачу, що там баба скажуть...

— Бог з тобою, Чіпко, з твоєю платою! Нащо мені твоя плата? Хіба Мотря у мене хату пересяде чи переляж, як перезимує?.. Хай зимує. А ти, сину, розстарайся на гроші, та полагодиш свою хату, та по зеленій весні, чо теплій годині й перейдете на нове хазяйство!

— Так, мабуть, я оце й зроблю: піду та й наймуся у винниці до весни...

— Не йди туди, сину, — перебила його Мотря: — не наймайся у жида-нехриста!.. Вони твоє добро перевели... Стань краще де у тік та зароби хліба... Діждемо весни — треба щось їсти... А може, де поля роздобудемо — буде чим засіяти...

— Добре, мамо... Стану у току. Там у крутоярській окономії, кажуть, багато хліба зосталося... Казали, що німець, либонь, наймає: хто хоче — за гроші, а то — з коробки... То я, мабуть, стану тепер за хліб. А там, як зароблю, — тоді й за гроші...

— Добре... Хоч і так зроби, сину.

Попрощалися.

Того ж таки дня, надвечір, Чіпка зібрався, пішов у Крутий Яр. На другий день добув десь ціпа і молотив у клуні, аж на сажень солома летіла угору. Де та сила і хіть узялася! Такий робітник з його — золоті руки. Німець — і той підхвалює Чіпку, другим на зразок ставить...

— Шіпка карошь работай... как бідло!..

— Еге!.. — сміються піщанські козаки: — що то московська наука! Уже й наш верховода у Крутому Яру з ціпом... Воно-таки дивне діло — лоза!.. А то — господи, твоя воля! Там у свято підняли такий бенкет, що й землі важко; а після свят — зовсім здуріли!..

Чіпка не чув нічого того, а Мотря хоч і чула, та затикала вуха, проклинаючи панів, москалів і людей, що сміялися... Чіпка був на роботі. Мотрю в бабиній хаті непосидяча брала. Щодня вона заходила у свою хату. Скільки вона лиха у тій хаті витерпіла, нужди, холодних та голодних днів! Скільки раз її доля зрадила, її надії розмела, розбила, потопила у безодній прірві гіркою життя!.. Сидячи у старій пустці, почне пригадувати Мотря усе, що тільки стара пам'ять у голові задержала... Посумує, пожуриється сама собі, заплаче та й піде. А на другий день знову теліпається. Аж нудно їй, як вона не провідає який день своєї хатини... А вночі — тільки й думки: коли б уже швидше ця люта зима минала, сніги тали, поля зеленіли, щоб можна було коло хати взятись, лагодити та

переходити! Такими думками тільки й жила.

От уже й масниця. Сонце геть високо піднімається, грає на весну-красну, грає — уже волові й півбока нагріє, як кажуть люди. Сніг м'якшає, лід дірчавіє, чорніє, коло хати вже поодтавало, дівтора висипала з хати на приспу, проти сонця з козачками грається... Весною дише...

Кріпаки раді такі, що діждали весни — першої вільної весни, що годі на панів робити...

— До шинку, братця! за волю!.. за волю!.. — гукали вони, прямуючи в шинок.

Одгуляли масницю. А тут посередник приїжджає, уставну вводити, землею наділяє... Кріпаки перелякалися, щоб з землею часом не наділив він ще чим... другою неволею!.. Дехто тихенько міркує, що земля ця і є друга неволя, що пани за неї плату братимуть, на панщину гнатимуть...

— Не хочемо землі!.. не треба!.. До слухного часу! — гуде громада, сподіваючись того слухного часу, коли землю вернуть їм даром, без грошей... Вони думали, що цар волю дав — і землі подарував; а то уже самі пани видумали якусь плату... «Та вже таки колись правда зверху буде!» — думали вони і стали дожидати «слухного часу»...

Піднялася знову буча та колотнеча... Не в одних Пісках, — гукали про той слухний час скрізь по Україні, по всіх хуторах, селах... Одгукувався крик той по повітових городах... Сказано — всюди, де тільки темний, помучений кріпак, котрого цілі віки ніхто не питався нічого, котрий був волом, що переорював панські лани та засівав на панський прибуток, — скинув з себе панський ланцюг, дихнув волею...

Нічого робити — прийшлося тую волю силою вгамовувати... Настала москалям робота. Переходять вони з села у село, з однієї волості до другої — та прописують «слухний час»... Тим тільки й служать, що своїх іноді братів та батьків дубасять, в'яжуть та везуть у город, у тюрми саджають... А туди пішов — як у яму. Коли-не-коли вирне: той на Сибір пішов, той на каторгу!..

Чіпці тепер ніколи дослухатись до всього того. Вкупі з матір'ю він день у день коло хати порасться. Розкрив її, оббив зокола й зсередини; трухляве дерево викидає, нове вставляє — ціле; нові крокви становить, околотом вшиває... Мотря з мазальницями вовтузиться, їх сміхи та пісні з самого раннього ранку розбуркують село, розносяться на всі Піски...

До паски вже стояла хата, як та чепурна дівчина: рівна, висока та біла-біла, як сніг. І можна було бачити, як кожного ранку й вечора виходила з неї старенька жінка, трохи згорблена, з веселим поглядом у очах. Хутко вона бігла до ожереду соломи, що стояв на вгороді, хутко набирала повне рядно й несла через силу у хату. То була Мотря. Аж помолодшала вона, як перебралася в свою хату, на нове хазяйство...

Чіпка собі прийнявся за його, аж чуприна мокра. День у день тобі як у окропі кипить. Полагодив хату, — давай погріб обчищати та оброблювати, ґрунт новою лісою обплітати, дощані ворота майструвати. Об Миколаї на ярмарку овечат купив. Треба кудись загонити... Прийнявся за кошару. Настала косовиця. За отамана ходить! Придбав щось копиць з п'ятнадцять сіна. От уже пополовіли жита; час уже й жати. Стали жнива — і серпом, як косою. Тільки нагинається високе жито, колосиста пшениця під його рукою; а

там глянь — уже ззаду й сніп лежить, товстий та чепурний...

Радіє Мотря, хвалиться людям — не нахвалиться своїм сином.

— От, дурів-дурів, та таки й збіг на свою стежку! Тепер його лихий не візьме! піде собі жити... Шкода тільки, що не жениться... чого доброго, розволочиться, розледачіє!

Так казали люди. І вже не одна стара мати, маючи дочку на порі, нишком собі думає іноді про Чіпку, а зустріне — вітає гаразденько. Не одна й дівчина зачіпає його своїми любими жартами. Та глухий і німий Чіпка як до вітання матінки, так і до жартів доньки. У його щось інше на умі, друге на серці. Іноді серед роботи, зложивши руки, він задумується-загадається... «Ну, що ж з того?» — забувшись, питає сам себе та, мов перелякавшись свого голосу, знов за роботу...

Тим часом усячина у них прибуває та прибуває... Минули й жнива. Надворі осінню пахне. Стало людям вільніше.

Уп'ять піднялась колотнеча... З кріпаків правили викупні. Кріпаки не хотіли платити. Давай їх худібчину цінувати та спродувати... Купив Чіпка у одного корову, хотів ще коня завести — та не знайшов до вподоби...

Яке життя, таке й товариство. Зажив тепер Чіпка з Грицьком душа в душу. Удвох часом на роботу йдуть, удвох і додому вертаються. Під неділю — або Чіпка в Грицька з матір'ю, або Грицько у Чіпки з Христею. Забув Грицько і про той віхоть, що Чіпка був кинув... Та чи до того тепер Христі, коли у неї мала дитинка на руках?..

Христя вподобала Мотрю. «Вона така добра, така добра, як рідна мати!» — хвалиться чоловікові. І часто Христя під свято приходить до Мотрі побалакати, розважитись. Мотря й собі навідувала не вряд-годи Христю. Як же тій треба було на цілий день виходити на роботу з дому, Мотря доглядала її сина Василька.

— Чому ви, матусю, свого Чіпки не ожените? — раз запитала Христя Мотрі.

— Хіба б же я, дочко, не оженила його? Казала вже скільки, — не хоче!

— Видно, у його хтось на думці є, — та, мабуть, не посміє сказати.

— Хто його знає. Не каже. А мені вже обридло на його бурлацьке життя дивитись! Що йому, то йому б — жінка розважила... А то таки й мені. Вже стара, підтопталася, — все б таки невістка перемінила. Казала йому, вказувала на вас... «Он, кажу, бач: побралися люди та й живуть щасливо. Чому б тобі не одружитись?..» Так і слухати не хоче... — Мотря важко зітхнула.

— І чому я тепер, матусю, не дівка, — сміється Христя. — От би вашому синові й пара була!..

— І, вже, дочко! йому, мабуть, ніяка жінка не вгодить... тим він і не жениться.

Грицько й собі раз, побачивши сумного Чіпку, обізвася:

— Чому ти, Чіпко, не одружишся?

— Хіба воно краще?

— Авжеж, краще. Жінка привітав, порадить, розважить...

— Кий біс! — глухо одмовив Чіпка та засумував ще дужче. Він бачив сам усе те добре. Він бачив Грицькове щастя... Та воно його не гріло, а ще більше жалю завдавало. Він дедалі робився усе смутніший та смутніший, став часто пропадати на цілу ніч...

Жде Мотря не діждеться... «Мабуть, пішов кудись погуляти, — та щоб мої очі не

бачили, уха не чули... Сказано: парубок!.. А може, назвав кого...» Подумає вона так сама собі, поголубить у серці надію — і безпечно лягає спати. Не хвалиться про те нікому, навіть і Христі. Не питає й Чіпки.

Раз зважилась. Прийшов Чіпка уже світом, зовсім розвиднилось. Сумний, блідий, грізний...

— Де ти, сину, ходиш? — питає Мотря, глядячи на його.

— Там немає, де був! — понуро одказав Чіпка і вийшов з хаїи по хазяйству...

Мотря тільки плечима здвигнула. Чи не з повійницею, бува, якою спізнався, та соромно признатись?..

А кругом Пісок тільки й чутки, що про лихі вчинки... Там у Крутому Яру німця-управителя підголено: там на Побиванці жида, як липку, обідрано; там до пана у Красногорці добивалося, та одігнали; у Байрацькім лісі знайшли біля дерева докупи зв'язаних ченця з черницею — і щось багато грошей не долічуються; а от у Розбишаківці церкву обікрадено... Готить про все це чутка, гуде, як у дзвони дзвонить, і далеко-далеко навкруги розходитьсь... Скрізь піднявся струс; кожен, лягаючи, просив бога, щоб цілому встати.

— Ну, та й літа ж тепер настали! — балакають старі люди. — Мабуть, уже незабаром кінець віку... Недаром таке на світі коїться! Чому за наші молоді годи цього не було? Чого батьки, діди й прадіди нічого про таке не розказували?.. Тоді татарва була... палила городи, села, людей різала, у полон полонила, на ясир гнала... А тепер?.. Он, церкви крадуть!.. Хто? — татари!.. Де се воно видано?! Та й між рідними розладдя пішло... Син на батька руку здіймає, дочка матері ухом не веде; брат на брата встає, сестра з сестрою ворогує; жінка на чоловіка отруту готує... Усі — як подуріли, як показалися! А халамидників, повійниць — скільки!.. А покриток та дівчат абияких!! Колись якби вийшла заміж така, то один би поговір не дав віку дожити... А тепер... дочка з москалем спить, а мати кожухом прикриває... О-ох, господи! як ще ти терпиш нас на світі?..